

SAHABE ve TÂBİİNİN MUŞHAFLA İLGİLİ TUTUMU

İskender Şahin

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Asst. Prof., İzmir Katip Çelebi Univesity, Faculty of Islamic Sciences, Department of Qur'anic
Exegesis
Izmir, Turkey
iskender.sahin@ikc.edu.tr
orcid.org/0000-0002-0535-5762

Öz

İslam dinin en temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm, insanı hakikatle buluşturmak üzere indirilmiş ilahî bir çağrıdır. Mekke'de inmeye başladığı ilk andan itibaren gelen tüm vahiyleri yazdırmış olan Hz. Peygamber, Medine'de vefat ettiğinde, geride kayda geçirilmemiş bir âyet bırakmamıştır. Halife Hz. Ebûbekir döneminde bir müşhafıta toplanan Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Osman döneminde çoğaltılarak Müslümanların yaşadığı çeşitli beldelere gönderilmiştir. Çok kısa bir zaman dilimi içerisinde insanlar kendilerine ait bir müşhaf yazmış veya yazdırmış ve böylece müşhafın sayısı hızla artmıştır. Sahabe ve tâbiîn dönemine denk düşen bu süreç, özü itibarıyla bir Müslümanın müşhafıta olan ilişkisinin nasıl olduğunun veya olması gerektiğinin şekillendiği önemli bir merhaledir. Bu makalede sahabe ve tâbiîn'in müşhafıta olan ilişkileri ele alınmış ve konu ilgili rivayetler bir araya getirilmek suretiyle etraflıca değerlendirilmiştir. Söz konusu ilişkilerin tespit edilmesi ile birlikte o dönemi yaşayan insanların zihninde Kur'ân algısının ne olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu yönüyle konu, günümüz Müslümanlarının müşhafıta olan ilişkilerinin köklerine ışık tutacak bir özelliğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Kitabet, Müşhaf, Rivâyet, Sahabe, Tâbiîn, Ticaret.

Sahâbah and Tâbiien's Attitude about Muşhaf

Abstract

Holy Qur'ân, the most basic source of Islamic religion, is a divine call in order to meet mankind with truth. The Prophet, who had written from the very first moment when verses started to given, didn't leave a single verse to be written when He died in Madinah. Being collected in a single copy in the era of Khalif Ebubekir, Qur'ân was sent to different places after being copied in the era of Khalif Osman. In a very short time, people had written or had it written their own copy and so the number of the copies increased rapidly. This process in sahâbah and tâbiien era is basically an important stage that shapes how the relationship between Muslim and muşhaf should or is. In this article, the relationship between sahâbah and tâbiien and the copy is discussed and hearsays about this topic are thoroughly evaluated by putting them together. Together with defining this relationship, what Qur'ân perception was in minds of those who lived that era is put forward. With this side, it has a feature to lighten the roots of the relationship between Muslims and the muşhaf.

Keywords: Commentary, Qur'ân, Literary Composition, Muşhaf, Hearsay, Sahâbah, Tâbiien, Trade.

GİRİŞ

İslam'ın ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm, vahiy yoluyla Hz. Peygambere yirmi üç yıllık bir süre zarfında durum ve şartlara binaen peyderpey indirilmiş ve tamamı yazıya geçirilmiştir. Vahyin iniş sürecinin devam etmesi ve Hz. Peygamberin hayatta olması gibi birtakım sebeplerden dolayı dağınık malzemelerde kayıtlı olan Kur'ân, onun sağlığında henüz bir kitap haline getirilememiştir.

Hz. Peygamberin vefatından sonra Halife Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) döneminde meydana gelen birtakım savaşlar neticesinde Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmiş pek çok sahabenin şehit olması hadisesi, tıpkı önceki kutsal kitaplar gibi Kur'ân-ı Kerîm'in unutulması veya zamanla tahریف edilmesi endişesini doğurmuş ve Hz. Ömer'in (ö. 22/643) çabaları ve ısrarı ile Zeyd bin Sabit (ö. 54/674) başkanlığında oluşturulan bir komisyonla Kur'ân-ı Kerîm bir kitap haline dönüştürülmüştür. İbn Mes'ûd'un (ö. 30/650) teklifi ile bu kitaba "Muşşaf" adı verilmiştir.¹

Hz. Peygamberin eşi Hz. Hafsa'nın (ö. 45/665) yanında bulunan söz konusu muşşaf, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde altı veya yedi adet çoğaltıldıktan sonra yakılmıştır. Çoğaltılan bu nüshalar, genişleyen İslam devletinin önemli merkezlerine gönderilmiş² ve böylece değişik coğrafyalarda yaşayan Müslümanların muşşaflarla tanışmasının önü daha da açılmıştır. Elbette muşşaflar sadece bunlarla sınırlı kalmamış, çok kısa bir süre içerisinde başta âlim sahabiler olmak üzere insanlar kendilerine ait birer nüsha yazmış veya yazdırmışlardır.³

Bu makalemizde cem ve istinsah faaliyetleri sonrasında sahabe ve tâbiînin muşşafı olan ilişkilerini, ona karşı tutum ve davranışlarını tespit etmek istiyoruz. Yaptığımız bu çalışmanın bugün bizlerin muşşafı olan ilişkilerimizi sağlıklı bir şekilde değerlendirmemizde müspet anlamda önemli katkılar sağlayacağını ümit etmekteyiz.

Konu ile ilgili olarak bu zamana kadar herhangi müstakil bir çalışma kaleme alınmış değildir. İlgili rivayetler toplu olarak sadece Ebû Dâvûd'un

¹ Celâleddîn Abdurrahman b. Ebûbekir es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme, 1394), 1: 184-185.

² Ebû Dâvûd Ebûbekir Abdullah b. Süleyman es-Sicistânî, *Kitabu'l-meşâhif*, thk. Muhibbiddîn Abdussübân Vâiz (Beyrut: Dâru'l-Bşâiru'l-İslamî, 1423), 91; Osman b. Said b. Osman ed-Dânî, *el-Mukni fi resmi mesâhifi'l-emsâr*, thk. Muhammed es-Sâdik Kamhâvî (Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, ts.), 13-19; Ebû Abdurrahman Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1376), 1: 223-227.

³ Zerkeşî, *Burhân*, 1: 376.

(ö. 316/928) "*Kitâbu'l-meşâhif*"inde, ve birtakım başlıklar halinde sunulmuş fakat bunlar nihayetinde söz konusu rivayetlerin aktarılmasından ibaret kalmıştır. Bunun yanında muşannaf ve bazı fazâilu'l-Kur'ân türü eserlerde de söz konusu rivayetler mevcut olup konu etrafıca ele alınıp değerlendirilmemiştir. Günümüzde ise konunun sadece bazı yönleri birkaç makaleye konu olmuştur. Bunlar ise daha çok abdestsiz kişilerin veya muayyen hallerinde olan kadınların muşhafa dokunabilirliği, muşhafın tezyinâtı veya noktalanması üzerine kaleme alınmıştır.⁴ Bu makaleler içerisinde en kapsamlı olanı ise Bayram Kanarya'nın kaleme aldığı " İbn Ebî Dâvûd'un Kitâbu'l-Meşâhif İsimli Eseri Çerçevesinde Muşhaf'ın Form Değişikliğinin Panoraması" başlıklı makalesidir.⁵ Kanarya, çalışmasını Sicistânî'nin eseriyle sınırlı tutmuş ve konuyu daha çok form değişikliği süreci çerçevesinde değerlendirmiştir. Bizim çalışmamız ise sahabe ve tâbiinin muşhafa ilişkisinin çerçevesini ulaşılabilen tüm kaynaklar ışığında belirlemeye yöneliktir.

Konumuz ile ilgili sahabe ve tâbiinden gelen rivayetler en önemli bilgi kaynağı niteliğini taşımaktadır. Söz konusu rivayetleri tespit etmek üzere mümkün olduğunca ilk dönemlerde kaleme alınmış olan Hadis ve Haberleri uhdesinde barındıran muşannaf, sünen, fazâilu'l-Kur'ân türü eserleri, konu ile ilgili bölümleri içerisinde barındıran müstakil eserleri ve Sicistânî'nin "*Kitabu'l-meşâhif*"ini kaynak olarak önceledik. Öte yandan ilgili rivayetlerin geçtiği hadis kaynaklarına müracaat ettiğimiz de olmuştur. Netice itibariyle ulaştığımız veriler ışığında konuyu müstakil başlıklar halinde değerlendirmek istiyoruz.

1.ÜCRET NOKTASINDA MUŞHAF İLE İLGİLİ TUTUMLARI

⁴ Yunus Emre Gördük, "İmam Muşhaf"ın Hangi Muşhaf Olduğuna Dâir Kronolojik Bir Tetkik, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/17 (Ekim 2016): 16-37; Ali Akpınar, "Muşhafa Abdestsiz Dokunma Meselesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2001): 81-109; Hasan Elik, "Muşhaf'a Abdestsiz Dokunup-Dokunulmayacağı Problemi", *İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/6 (1998): 48-78; Mustafa Hocaoğlu, "Adetli Kadının Muşhaf'a Dokunması ve Okuması", *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-V-İbadetler ve Aile Hayatı ile İlgili Bazı Meseleler*, (Afyonkarahisar: 30 Kasım-02 Aralık 2012): 329-345; Çiçek Derman, "Tarihimizde Muşhafın Bezenmesi", *Diyanet İlmi Dergi*, 46/4 (2010): 137-144.

⁵ Bayram Kanarya, "İbn Ebî Dâvud'un Kitâbu'l-Meşâhif İsimli Eseri Çerçevesinde Muşhaf'ın Form Değişikliğinin Panoraması", *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2017): 29-50.

Sahabe ve tâbiîn döneminde muşhaf ile ilgili görüş ayrılıklarından biri ücret odaklıdır. Bu görüş ayrılıkları, muşhafın yazımı, alınıp satılması ve arzı noktasında meydana gelmiştir.

1.1. Muşhaf Yazımından Ücret Alınması

Dönemin şartları gereği kitap yazımının el emeği ile gerçekleştirildiği muhakkaktır. Bu durum, bir sektöre dönüşmesinin ve ücret karşılığı eser yazan bir kâtipler sınıfının oluşmasının zeminini hazırlamıştır. Muşhaf yazımının da bu gerçeklerden hali olması beklenemez. Nitekim gerek başka din mensuplarından gerek Müslümanlardan ücret karşılığı muşhaf yazan bir zümrenin varlığını rivayetlerden öğrenmekteyiz.⁶ Nitekim Amr b. Mürre (ö. 116/734), ilk zamanlarda herkesin kendi muşhafını yazmaya gayret ettiğini, zaman geçtikçe tembelleşen halkın bu işi ücret karşılığı kölelere yazdırmaya başladığı ve daha sonraları çoğunluğu kölelerden müteşekkil ücretle muşhaf yazıcı bir sınıfın meydana geldiğini açıkça ifade etmektedir.⁷ Mesela Mataru'l-Varrâk künyeli Ebû Recâ el-Horasânî (ö. 125/743) ve Mâlik bin Dinâr (ö. 131/748), ücret karşılığında muşhaf yazan ve bunu meslek haline getiren kişilerdendir.⁸ Yine muşhaf yazım faaliyetlerinin Kûfe şehrinde oldukça revaçta olduğunu Hz. Ali'nin (ö. 40/661) "Allah Kûfelileri muşhaf yazımıyla nurlandırmıştır" şeklindeki övücü sözünden anlıyoruz.⁹

O dönemin ileri gelen âlimleri, muşhafın herhangi bir ücret karşılığında yazılıp yazılamayacağı noktasında ayrılığa düşmüşlerdir. Sahabeden İbn Abbas (ö. 67/687), muşhaf yazımı karşılığında ücret alıp vermeyi tasvip etmemiştir.¹⁰ Dönemin en önemli simalarından olan Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) de muşhafın yazılması karşılığında ücret alınmasına pek sıcak bakmamış ve bu işten elde edilen ücreti mekruh addetmiştir.¹¹ İbn Sîrîn'in muşhaf yazımından ücret elde etme işini tasvip etmemesinin altında yatan sebebin esasen Kur'ân-ı Kerîm'in gayesinden

⁶ Ebû Ubeyd Kâsım bin Sellâm, *Fazâilu'l-Kur'ân ve meâlimuhû ve adâbuh*, thk. Ahmed bin Abdulvâhid el-Hayyâtî (Magrib: Matbuatu Fazâle, 1415), 2: 240; Abdurrezzâk b. Ebûbekir el-Hümmâm, *el-Muşannaḥ*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Beirut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 8: 114; Sicistânî, *Meşâḥif*, 496-497, 501-502, 597-598.

⁷ Sicistânî, *Meşâḥif*, 597-598.

⁸ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 228; Ebûbekir Ahmed bin Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 6: 17; Sicistânî, *Meşâḥif*, 496-497.

⁹ Sicistânî, *Meşâḥif*, 494-495.

¹⁰ Suyûtî, *İtkân*, 4: 187.

¹¹ Sicistânî, *Meşâḥif*, 500.

saptırılması ve geçim vasıtası haline dönüştürülmesi endişesi olduğu muhakkaktır.

Toplumda İbn Sîrîn'in bu endişesini taşımayan 'âlimlerin sayısı oldukça fazla olmuştur. Özellikle Hasan-ı Basrî (ö. 109/728), Câbir bin Zeyd (ö. 93/711), Said b. Müseyyeb (96/715), Mücâhid (ö. 104/723) ve Mâlik b. Dînâr söz konusu 'âlimlerden sadece birkaçıdır.¹² Mâlik b. Dînâr'ın ve Mataru'l-Varrâk'ın, yazdıkları her muşhafın karşılığında ücret alma konusunda Hasan-ı Basrî'den görüş talep ettikleri ve onun da bu işe cevaz verdiği rivayetlerde dile getirilmektedir.¹³ Ayrıca Câbir b. Zeyd, bir muşhafın yazımını yaklaşık dört aylık bir sürede tamamlayan Mâlik'e,¹⁴ yaptığı işin Kur'ân'ı bir kağıttan diğer bir kağıda nakletmekten ibaret olduğunu ve bundan elde edilecek kazancın helal olduğunu söylemiş ve muşhaf yazma işini de övmüştür.¹⁵ Mâlik'i muşhaf yazımında dönemin ileri gelen ilim erbâbından görüş sormaya iten ana sâik, muhtemelen İbn Sîrîn gibi toplumda söz sahibi güçlü isimlerin bu konudaki katı tutumları ve bu cepheden gelen baskılardır. Yazma karşılığında ücret alımını mekruh sayan bu karşı duruşu bertaraf etmek üzere Mücâhid gibi 'âlimler, onun caiz olduğuna dair fetva vermelerinin yanında üstelik para karşılığında kendilerine muşhafı da yazdırmışlardır.¹⁶

1.2. Muşhafıların Alınıp Satılması

Özel sipariş üzere yazılan muşhafıardan başka bir de sipariş olmaksızın muşhaf yazıp satma ve satın alma faaliyeti de kendisini göstermiştir. Bu noktada Amr b. Mürre, o dönemde muşhaf yazıp satma işinin bir sektör haline geldiğini ve bu işin köle sınıfından ortaya çıktığını ifade etmektedir.¹⁷ Rivayetlerden anladığımız kadarıyla bu faaliyet neticesinde muşhaf piyasası oluşmuş ve artık çarşı ve pazarlarda alınıp satılır hale gelmiştir. Hatta söz konusu alım satım işlerinin Hz. Osman döneminde başladığı

¹² Suyûtî, *İtkân*, 4: 187.

¹³ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 238; Sicistânî, *Meşâhif*, 497.

¹⁴ Ehli tasavvuf ve iyi bir vaiz olan Mâlik bin Dînâr'ın dört ayda bir muşhaf yazdığı ifade edilmektedir. Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye* (Beyrut: y.y., 1400), 2: 36; Ebû Abdurrahman b. Ebi'l-Hasen İbnü'l-Cevzî, *Şaffetü's-şaffe* (Beyrut: y.y., 1399), 3: 273.

¹⁵ Sicistânî, *Meşâhif*, 495-496.

¹⁶ Sicistânî, *Meşâhif*, 498.

¹⁷ Sicistânî, *Meşâhif*, 597-598.

bilinmektedir.¹⁸ Muşhafın bir ticaret metaı haline dönüştüğünü gören sahabe ve tabûndan pek çok kişi bu duruma cevaz vermemişlerdir. Abdullah b. Mes'ûd Muşhaf ticaretini caiz görmezken, Hz. Ömer de insanlara muşhafı alıp satmamaları konusunda sert uyarılarda bulunmuştur. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ise muşhaf satan birine rastladığında "Ne kadar kötü bir ticaret" demiştir.¹⁹ Yine onun, muşhaf ticareti yapan ellerin kesilmesini görmeyi arzuladığını ifade etmiş olduğu rivayetlerde nakledilmektedir.²⁰ Ayrıca Said b. Cübeyr (ö. 95/714) de tıpkı İbn Ömer gibi bu konuda çok katı davranmış ve çok ağır ifadelerle muşhaf ticaretini yermiştir.²¹ Hasan-ı Basrî, Said b. Müseyyeb, Katâde (ö. 117/735),²² İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714), İbn Sîrîn²³ ve Sâlim b. Abdullah (ö. 140/728)²⁴ gibi isimler o dönemde muşhaf ticaretine cevaz vermeyenlerden sadece birkaçıdır. Bunlar dışında sahabe ve tabiînden daha pek çok isim muşhaf ticaretine pek sıcak bakmamışlardır.²⁵ Muşhaf ticareti konusunda 'ulemâ arasında herkesin aynı kanaatte olmadığı görüyoruz. İbn Abbas, Said b. Müseyyeb, Said b. Cübeyr muşhafın sadece satımına karşı çıkmışlarken, satın alınmasında bir beis görmemişler ve buna ruhsat vermişlerdir.²⁶ Diğer taraftan sadece muşhafın kabının ticaretinin yapılabileceği yönünde de bir görüşün olduğu bildirilmektedir.²⁷

Bunun yanında muşhaf ticaretine tümünden cevaz verenler 'âlimler de olmuştur. Irak 'âlimlerinden Âmir b. Şerâhîl/Şa'bî (ö. 104/723), insanların Allah'ın kitabını değil, fakat sadece onun sayfalarını, yazmaya harcadıkları emeklerini ve sarfettikleri mürekkebi sattıklarını ifade etmek suretiyle bu işte bir beis olmadığını dile getirmiştir.²⁸ Bununla yetinmeyen Şa'bî, muşhaf ticaretiyle meşgul olmak isteyen İsa b. Ebî İzze'ye (ö.?) yazdığı muşhafı

¹⁸ Muhammed Abdulhay el-Kettâni, Hz. Peygamberin Yönetimi, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 2: 363.

¹⁹ Sicistânî, *Meşâhif*, 569; Suyûtî, *İtkân*, 4: 187.

²⁰ Sicistânî, *Meşâhif*, 570-572.

²¹ Sicistânî, *Meşâhif*, 573.

²² Sicistânî, *Meşâhif*, 568.

²³ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 227; İbn Farîs, *Fazâil*, 41.

²⁴ Sicistânî, *Meşâhif*, 577.

²⁵ Sicistânî, *Meşâhif*, 577-595.

²⁶ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 226-227; Ebû Osman Saîd b. Mensur, *et-Tefsîr min süneni Saîd bin Mensûr*, thk. Sa'd b. Abdullah b. Abdulazîz (b.y.: Dâru's-Semûî, 1417), 2: 383; Sicistânî, *Meşâhif*, 601-605.

²⁷ Sicistânî, *Meşâhif*, 564.

²⁸ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 229; Beyhakî, *Sünen*, 4: 17; Sicistânî, *Meşâhif*, 614.

satabileceğini söylemiştir.²⁹ Buna benzer bir tutum içerisinde olan bir diğer isim Muhammed bin Ali b. Ebî Tâlib'dir (ö. 81/700). O da muşhaf ticaretinde bir beis görmemiş ve sadece sayfaların ticaretinin yapıldığını ifade etmiştir.³⁰ İkrime'nin (ö. 105/723) de muşhaf ticareti ile ilgili olumlu bir tavır sergilediğini rivayetlerden öğreniyoruz. Hatta o, Mâlik b. Dînâr'a bir muşhaf dahi satmıştır.³¹ İbnü'l-Varrâk ve Mâlik b. Dînâr da bu grup içerisinde yer almıştır.

İlk başlarda muşhaf ticaretine karşı çıktığı halde daha sonraları bu düşüncesinden vazgeçip söz konusu ticaret için olumlu kanaat bildirenler de olmuştur. Özellikle Hasan-ı Basrî'yi burada zikretmek gerekir. Bu işe ilk zamanlarda sıcak bakmayan Basrî, nihai noktada muşhaf ticaretinin oldukça hayırlı bir iş olduğunu ifade etmiştir.³² Nitekim bizzat kendisi de elinde bulunan bir muşhafı satmıştır.³³ Hasan-ı Basrî'nin kararını değiştirmede Mataru'l-Varrâk'ın oldukça etkili olduğu nakledilmektedir.³⁴

Herhangi bir borç karşılığında muşhafın rehin alınmasının uygun olup olmayacağı veya rehin alınan muşhaftan Kur'ân-ı Kerîm okunup okunamayacağı yönünde baş gösteren tartışmalar, özü itibarıyla o dönemin toplumunda muşhafın kıymetli bir ticaret malzemesi olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Nitekim tâbiînden Katâde herhangi bir borç karşılığında rehin olarak alınmasına karşı çıkmıştır.³⁵ İbn Sîrîn, rehin tutulan söz konusu muşaftan-sahibi izin vermiş olsa dahi-hiçbir surette okunamayacağı yönünde fikir beyan ederken,³⁶ Hasan-ı Basrî ise şayet muşhaf satışa çıkmışsa ve sahibi de buna izin vermişse ondan okumada bir mahsurun olamayacağını dile getirmiştir.³⁷

1.3. Muşhafın Arzına Ücret Alınması

İnsan eliyle yazıldığı için kimi zaman muşhâflarda birtakım yazım hatalarının olması ihtimal dahilindedir. Bu durumu göz ardı etmeyen sahabe ve tâbiîn, zaman zaman Übey b. Ka'b (ö. 28/649) ve Zeyd b. Sâbit gibi

²⁹ Sicistânî, *Meşâhif*, 615.

³⁰ Sicistânî, *Meşâhif*, 608.

³¹ Sicistânî, *Meşâhif*, 609.

³² Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 228; Beyhakî, *Sünen*, 4: 17; Sicistânî, *Meşâhif*, 610-612.

³³ Sicistânî, *Meşâhif*, 611.

³⁴ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 229; Sicistânî, *Meşâhif*, 613.

³⁵ Abdurrezzâk, *Musannaf*, 8: 245.

³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 7: 558; Sicistânî, *Meşâhif*, 664.

³⁷ Sicistânî, *Meşâhif*, 665.

muşhaf yazım uzmanı kişilere ellerindeki müşhafı tashih maksatlı arz etmişler ve onlar da yazımlarda hatalar varsa bunları düzeltme yoluna gitmişlerdir. Fakat bu faaliyeti yürütenlere karşı müşhaf sahipleri bazen ya ücret veya yemek ikramında bulunmuşlardır.³⁸ Kimileri bu ücreti almakta veya yemek ikramını yemekte bir beis görmemişken Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747) ve İbrahim en-Nehâî bunu hoş karşılamamışlardır.³⁹

2. TEMİZLİK AÇISINDAN MUŞHAFLA İLGİLİ TUTUMLARI

Her dönemde Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in yazılı olduğu müşhafalara karşı daima dikkatli olmuşlar ve bilhassa temizlik hususunda gerekli özeni göstermeye gayret göstermişlerdir.

2.1. Hayızlı ve Cünüp Olanların Müşhafa Dokunması

İlk dönem âlimlerinin çoğunluğu hayızlı ve cünüp olan bir kişinin müşhafı yazmasına⁴⁰ veya onu doğrudan eline almasına cevaz vermemişlerdir. Bu konuda gelen haberlerde İbn Ömer'in temizlenmediği müddetçe müşhafa dokunmadığı ifade edilmektedir.⁴¹ Ayrıca Hasan-ı Basrî, Atâ (ö. 113/732), İbrahim en-Nehâî ve Süfyan es-Sevrî'nin (ö. 161/778) de hayızlı ve cünüp olanların doğrudan müşhafa dokunamayacakları şayet mecbur kalırlarsa bunu bir şey vasıtasıyla gerçekleştirmeleri gerektiği kanaatine sahip olmuşlardır.⁴² Öte yandan bu konuda daha da hassas olduğu anlaşılan Mâlik b. Enes (ö. 178/795), temiz olmayanın bir vasıtayla dahi olsa Kur'ân-ı Kerîm'e saygısından dolayı müşhafı taşımaması gerektiğini ifade etmiştir.⁴³

Bu konuda farklı düşünenler de olmuştur. Hasan-ı Basrî, cünüp olanın müşhafa dokunmasına karşı çıkmışken hayızlı kadının müşhafı okuyabileceği yönünde görüş beyan etmiştir.⁴⁴ Şa'bî, cünüplük haricindeki her durumda müşhafa dokunulabileceğini ifade etmiştir.⁴⁵ Yine Şebbâk (ö. ?)

³⁸ Sicistânî, *Meşâhif*, 662-563.

³⁹ Sicistânî, *Meşâhif*, 563.

⁴⁰ Sicistânî, *Meşâhif*, 502.

⁴¹ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 239; Ebu'l-Abbas Cafer b. Muhammed el-Müstagfirî, *Fazâilu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm (b.y.: Dâru İbn Hazm, 2008), 219.

⁴² Ebûbekir b. Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Kitabu'l-muşanna'fi'l-ehâdîsi ve'l-asâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 2: 140; Sicistânî, *Meşâhif*, 632.

⁴³ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 239; Müstagfirî, *Fazâil*, 220.

⁴⁴ Sicistânî, *Meşâhif*, 647.

⁴⁵ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 240; Sicistânî, *Meşâhif*, 646.

da hayızlının muşhafı elinde tutabileceği yönünde görüş serdedenler arasında yer almaktadır.⁴⁶

Öte yandan cünüp olan kişinin muşhaf yazıp yazamayacağı da o dönemde sorun olarak görülmüş, tâbiin 'âlimlerinden Mücâhid ve Şa'bî, böyle kişilerin muşhaf yazmalarını şiddetle reddetmişlerdir.⁴⁷

2.2. Abdestli Olmayanın Muşhafa Dokunması

Dönemin ileri gelen 'âlimlerinin bir kısmı muşhafa abdestsiz dokunulamayacağı kanaatini taşımışlardır. Bu düşüncede olanların temel dayanakları Vâkıa suresinde yer alan "Ona temiz olanlardan başkası dokunamaz."⁴⁸ âyeti ve Abdullah b. Ebûbekir'den (ö. 11/632) gelen ve Hz. Peygamberin bir mektuba Kur'ân'a ancak temiz olanların dokunabileceğini yazdığını şeklindeki rivayet⁴⁹ olmuştur. Bir başka dayanak da şu olaydır: Musab b. Sa'd (ö. ?), elinde bir muşhaf olduğu halde Sa'd b. Ebî Vakkas'ın (ö. 54/674) yanında bacalarının arasını kaşındığında Sa'd ona, cinsel organına dokunup dokunmadığını sormuş, Mus'ab da dokunduğunu söyleyince o da "Kalk git abdest al!" demiş o da denileni yapmıştır.⁵⁰ Tâvus b. Keysân (ö. 106/724), Muhammed bin Ali, Abdurrahman b. Esved (ö. 99/717), Süfyan-ı Sevri, İbn Sîrîn, İbrahim en-Nehâî ve Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725) muşhafa abdestsiz dokunmaya cevaz vermeyen 'âlimler arasında yer almaktadır.⁵¹ Fakat İbn Abbas ve Nehâî, abdestsiz olanın bez gibi bir vasıta ile muşhafı tutabileceğini dile getirmiştir.⁵²

Bu görüşün aksine muşhafın abdestsiz de ele alınıp okunabileceği yönünde görüş beyan edenler de olmuştur. Bu konuda özellikle Hasan-ı Basrî, Ebû Rezîn (ö. ?)⁵³ ve Said b. Cübeyr'in isimleri ön plana çıkmaktadır. Basrî, muşhafa abdestsiz de dokunulabileceğini ifade etmekle kalmamış ve hatta abdestsiz olarak muşhafını gittiği her yere götürmüştür.⁵⁴ Said b.

⁴⁶ Sicistânî, *Meşâhif*, 648.

⁴⁷ Sicistânî, *Meşâhif*, 502.

⁴⁸ (el-Vâkıa 56/79.)

⁴⁹ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 239; Sicistânî, *Meşâhif*, 638.

⁵⁰ Malik bin Enes, *Muvattâ*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Mahmud Halil (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1412), Vudû 15; Sicistânî, *Meşâhif*, 635-636.

⁵¹ Abdurrezzâk, *Musannaf*, 1: 343; İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 2: 140; Sicistânî, *Meşâhif*, 639-641, 643.

⁵² Abdurrezzâk *Musannaf*, 1: 342; Sicistânî, *Meşâhif*, 640-641.

⁵³ İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 2: 140.

⁵⁴ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 239; Abdurrezzâk, *Musannaf*, 1: 342; Müstagfirî, *Fazâil*, 221.

Cübeyr, Vâkıa suresinde yer alan ve muşhafa abdestsiz dokunulamayacağına delil gösterilen âyette geçen temiz olanlardan kastedilenlerin insanlar değil melekler olduğunu, âyette zikredilen Kur'ân'ın insanların elindeki Muşhaf olmadığını, onun gökte olduğunu beyan etmiştir. Bu çerçevede o, abdestsiz olarak insanların muşhafa dokunabileceğini ifade etmiş ve kendisi de abdestsiz olarak muşhaftan Kur'ân-ı Kerîm'i okumuştur.⁵⁵

2.3. Müslüman Olmayanın Muşhafa Dokunması

İslam dininde Müslüman olmayanlar temiz sayılmamaktadırlar. Hatta onların haremî şerife girişleri dahi yasaklanmıştır. Bu durum bilen dönemin 'âlimleri onların muşhafa ilişkileri konusunda da birtakım görüşler ileri sürmüşlerdir. Said b. Müseyyeb'in veya Said b. Cübeyr'in hizmetinde bulunan Mecusî bir köleye muşhafı dokundurtmadığı ve onu kabıyla tuttuğu nakledilmektedir.⁵⁶ Bu rivayet, toplumda Müslüman olmayanların muşhafa dokunmasını hoş karşılamayan bir görüşün varlığını açıkça göstermektedir.

Bu görüşün aksine muşhafa dokunmanın da ötesinde sahabeden Abdurrahman b. Avf'ın (ö. 34/654) Hîre'li Hıristiyan bir kişiye muşhaf yazdırdığı ve bunun karşılığında ona altmış veya yetmiş dirhem ücret ödediği haber verilmektedir.⁵⁷ Yine tâbiîn 'âlimlerinin önde gelenlerinden Alkame b. Kays'ın (ö. 62/682) Hıristiyan birine kendisi için muşhaf yazdırdığı nakledilmektedir.⁵⁸ Bu rivayetler de bazı 'âlimlerin, Müslüman olmayanların rahat bir şekilde muşhafı tutabilecekleri kanaatinde olduklarına delâlet etmektedir.

3. MUŞHAFIN YAZIMI İLE İLGİLİ TUTUMLARI

Sahabe ve tâbiîn döneminde resmî muşhafın yanında şahıslar da kendileri için muşhaf yazıyor veya bir başkasına yazdırıyorlardı.⁵⁹ Dolayısıyla bu

⁵⁵ Abdurrezzâk, *Musannağ*, 1: 345; Sicistânî, *Meşâhif*, 645.

⁵⁶ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 240; Abdurrezzâk, *Musannağ*, 6: 109; İbn Ebî Şeybe, *Musannağ*, 2: 140; Sicistânî, *Meşâhif*, 631.

⁵⁷ Abdurrezzâk, *Musannağ*, 8: 114; Sicistânî, *Meşâhif*, 501.

⁵⁸ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 240; Sicistânî, *Meşâhif*, 502.

⁵⁹ İlk devirlerde Müslümanlar genellikle Kûfî yazı stilini kullanmışlardır. Kâtipler, söz konusu dönemlerde istinsah ettikleri muşhafı Irak bölgesinde geliştirilen bu yazı türü ile yazmışlardır. Öte yandan hicrî ilk üç asırda kâğıt olarak deriden imal edilmiş olan parşömenler ve bitki yapraklarından yapılmış olan papirüsler kullanılmıştır. Dolayısıyla muşhaf

muşhaf lar şahsa özel olduğundan onların yazısı üzerinde birtakım faaliyetler de gerçekleştirilmiyor değildi. Bu konuda toplumun Muşhaf yazımındaki ölçüsünü o dönemin 'âlimleri, Hz. Peygamber'e dayandırılan birtakım hadisler ve gayri resmi yollardan getirdikleri bir takım kıstaslar vasıtasıyla belirleyebiliyorlardı. Mesela muşhafın yazılacağı malzemenin temiz olması konusunda Ömer b. Abdulazîz (ö. 102/720) vasıtasıyla Hz. Peygamber'e dayandırılan "Kur'ân'ın temiz malzemelere yazınız"⁶⁰ şeklindeki hadis referans alınmıştır. Bu çerçevede Ömer b. Abdulaziz, insanların ayaklarının bastığı yerlere veya malzemelere Kur'ân-ı Kerîm'in yazılmaması gerektiğini dile getirmiştir.⁶¹

Öte yandan muşhafı yazacak olanların kimlerden olması gerektiği veya muşhafı en güzel bir şekilde kimlerin ve nasıl yazabileceği konusu da o dönemin 'âlimlerinin gündeminde yer etmiştir. Bu noktada Abdullah bin Abbas veya Abdullah b. Mesud, Kur'ân-ı Kerîm, en fasih olan Mudar lehçesi ile indiği için muşhafı Mudar'lı birinin yazmasını daha uygun bulmuş ve Hz. Ebûbekir de Mudar lehçesinin lehçelerin en güzeli olduğunu söylemiştir.⁶² Diğer taraftan Hz. Ömer, âyetlerin yazımında hata yapılabilir endişesiyle ezberden muşhaf yazımını hoş görmemiştir.⁶³ Hz. Ömer, bu tavrıyla muşhaf yazımındaki usûlün istinsah yani bir nüshadan baka baka bir başka nüshayı kopya etme şeklinde olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

3.1. Muşhafın Süratli Yazılması

Muşhaf katipleri çok daha kısa sürede ellerindeki muşhafı bitirmek için onu süratli olarak yazma yoluna gitmişlerdir. Elbette bu durum, âyetlerdeki bazı kelimelerin yanlış yazılmasına veya yazının çirkinleşerek okunamamasına neden olmuştur. Nitekim bu tespitimizi İbn Sîrîn'in bu konudaki tutumu

yapraklarının bu iki kâğıt türüyle yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. (Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: MÜİFV. Yayınları, 1995), 1: 637; Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, çev. Mustafa Karagözoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 83.) Bu konuda Hadis 'âlimi Kettânî ise sahabenin, oldukça dayanıklı ve uzun ömürlü olması hasebiyle Kur'ân-ı Kerîm'in ince deriye yazılması konusunda hem fikir olduklarını ve mushaf için söz konusu derileri kullandıklarını ifade etmektedir. Bu durum, Abbâsî halifesi Harun Reşid zamanına kadar devam etmiş ve onun hilâfeti döneminde kağıt çoğalıp imalatı yaygınlaşınca, kağıttan başka bir şeye yazılmamasını emretmiştir. Muhammed Abdulhay el-Kettânî, *Hz. Peygamberin Yönetimi*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 1: 273.

⁶⁰ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 237.

⁶¹ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 237; Suyûtî, *İtkân*, 4: 182.

⁶² Sicistânî, *Meşâhif*, 506.

⁶³ Sicistânî, *Meşâhif*, 509-510.

teyit etmektedir. O, muşhafın süratli bir şekilde yazılmasını kerih görmüş ve neden kerih gördüğü sorulunca da bunun harflerde veya yazıda noksanlık meydana getirebileceği ihtimali olduğunu dile getirmiştir.⁶⁴ Yukarıda değindiğimiz üzere muşhaf sahiplerinin zaman zaman Kur'ân üstatlarına muşhafalarını arz etmek suretiyle onlardaki hataları tashih ettirmeleri gerçeği de muşhaf yazımında bariz hataların yapılabildiğine işaret etmektedir.⁶⁵

3.2. Muşhafların Boyutlarının ve Yazısının Küçültülmesi

Bu konuda gelen rivayetler, sahabe ve tâbiîn döneminde muşhafın ve yazısının boyutlarının sorun olmaya başladığını göstermektedir. Bu noktada kendisi de bir vahiy katibi olan Hz. Ali ve Hz. Ömer, Kur'ân-ı Kerîm'in küçük ebatlı yazı malzemeleri üzerine yazılmasını kerih görmüşler⁶⁶ ve hatta Hz. Ali, yazım işiyle meşgul olan çevresindeki insanlara "muşhaf küçük şeylere yazılmaz" şeklinde ihtarda bulunmuştur.⁶⁷

Diğer taraftan muşhafın ince uçlu kalemle veya küçücük harflerle yazımı da hoş karşılanmamıştır. Nitekim Hz. Ömer muşhafı bu şekilde yazan birine şiddetle öfkelenmiş ve bu yüzden onu dövmüştür. Onun, "Allah'ın kitabını büyük yapınız" şeklinde emir verdiği ve büyük bir muşhaf gördüğü zaman da buna sevindiği naklolunmaktadır.⁶⁸ Bu meyanda Hz. Ali de Ebû Hakîme el-Abdî'yi ince uçlu kalemle muşhaf yazarken görmüş ve "kalemnin ucunu kalınlaştır!" demiş ve o da söyleneni yerine getirince Hz. Ali, "İşte bu şekilde onun nuru da Allah'ın nuru gibi oldu." demiştir.⁶⁹

Yine Tâbiîn 'ulemâsından olan İbrahim en-Nehaî, yaşadığı dönemin muşhafın yazı ve şekil ebadına karşı tutumunu aktarmak üzere umûmun muşhafaların küçük malzemelere yazılmasını kerih gördüğünü naklederek "onları büyük yapınız" demiştir.⁷⁰ Ebû Hanîfe de bu konuda menfi bir tavır takınmış, muşhafaların ince kalemle ve küçük ebatlı malzemelere yazılmasını hoş karşılamamıştır.⁷¹

⁶⁴ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 238; Sicistânî, *Meşâhif*, 503.

⁶⁵ Sicistânî, *Meşâhif*, 662-563.

⁶⁶ Suyûtî, *İtkân*, 4: 182.

⁶⁷ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 237; İbn Ebî Şeybe, *Musannağ*, 2: 239; Ebû Osman, *Tefsir*, 2: 297; Sicistânî, *Meşâhif*, 508.

⁶⁸ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 236; Suyûtî, *İtkân*, 4: 182.

⁶⁹ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 237; Suyûtî, *İtkân*, 4: 182.

⁷⁰ Ebû Osman, *Tefsir*, 2: 304; Sicistânî, *Meşâhif*, 506-507.

⁷¹ Kettânî, *Hiz. Peygamberin Yönetimi*, 2: 358.

Kettânî, büyük kütüphanelerde mevcut ilk asırlarda kaleme alınan muşhafın açık ve net bir yazıyla, en pahalı, en güzel ve en kalın kağıtlara yazıldığını, bunun, Kur'ân-ı Kerim'in yüceltilmesinden ve ona duyulan saygıdan ileri geldiğini dile getirmektedir.⁷²

Muşhafın cüzler halinde kürrâseye/kodekse yazılması da uygun görülmemeyen bir başka faaliyettir. Esasen o dönemde birkaç sayfadan meydana gelen kürrâseye⁷³ Kur'ân-ı Kerim'den bazı bölümlerin yazılma sebebi, insanların büyük hacimli olan muşhafı yanlarında taşıma zorluğundan kaynaklanmış olmalıdır. Öyle gözüküyor ki söz konusu dönemde bazı insanlar, Kur'ân-ı Kerim'den üzerinde yoğunlaştığı bölümü kürrâselere yazıp yanında taşımış ve ondan kolayca istifade edebilme imkanı bulmuşlardır. Böyle bir uygulamanın muşhafın bütünlüğünü bozabileceği endişesini de beraberinde getirmiş olduğu muhakkaktır. Bu düşünceye sahip olan âlimlerinden Dehhâk (ö. 67/686), kürrâseler Kur'ân-ı Kerim'i yazmayı pek de hoş karşılamamış ve buna karşı çıkmıştır.⁷⁴ İmam Mâlik de Kur'ân-ı Kerim'in parçalara yazılmasına karşı çıkmış, bunu mekruh saymış ve muşhafın bütünlüğünden yana görüş beyan etmiştir. Hatta onun: "Allah muşhafı bütünlüştürdüğü halde insanlar onu birbirinden ayırıyorlar" dediği nakledilmektedir.⁷⁵

Sahabe ve tâbiînin, muşhafın ve yazısının ebadı konusunda bu kadar duyarlı olmalarının Kur'ân-ı Kerim'in sağlam ve doğru bir şekilde okunup öğrenilememesi endişesinden kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü o dönemin yazısının nokta ve harekeden yoksun ve oldukça iptidaî olması gerçeği dikkate alındığında insanların küçük boyutlu yazı ve muşhaftan istifade etmekte birtakım güçlükler yaşayacağı ve Kur'ân-ı Kerim'in doğru bir şekilde anlaşılıp öğretilmesi noktasında ciddi sıkıntılar meydana getireceği aşikardır.

3.3. Muşhafı ile Kur'ân Haricinde Bir Şey İlave Edilmesi

Sahabe ve tâbiîn, âyetlerin harekesiz ve noktasız harflerden müteşekkil yazı tipiyle yazıldığı ve Kur'ân-ı Kerim'den başka herhangi bir bilgi ve işaretin bulunmadığı oldukça sade bir muşhaf tipine aşina olmuşlardır. Ne var ki Arap olmayanların da Müslüman olması ve harekesiz ve noktasız harflerle

⁷² Kettânî, *Hiz. Peygamberin Yönetimi*, 2: 358.

⁷³ Parşömen veya papirüsten yapılan bir kürrâsede genellikle sekiz yaprak bulunmaktadır. Pedersen, *Kitabın Tarihi*, 72.

⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 5: 302; Sicistânî, *Meşâhif*, 504.

⁷⁵ Kettânî, *Hiz. Peygamberin Yönetimi*, 2: 357.

yazılmış mevcut muşhafı okumakta fahiş hatalar yapmaları, muşhafta birtakım değişikliklerin yapılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu meyandaki sıkıntıları gidermek üzere Ebu'l-Esved ed-Düvelî (ö. 69/688) veya Yahya b. Ya'mer (ö. 129/746) tarafından ilk defa harflerin noktalanması işlemi gerçekleştirilmiştir.⁷⁶

Muşhafın noktalanması oldukça hayırlı bir faaliyet olmasına rağmen ilk etapta ashaptan İbn Mesud başta olmak üzere⁷⁷ Katâde, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn ve İbrahim en-Nehâî gibi birçok tâbiîn 'âlimi buna karşı çıkmış ve hatta çok sert açıklamalarda bulunmuşlardır.⁷⁸ Bu isimler içerisinde Katâde'nin, muşhafın noktalanması karşısında sarf ettiği "muşhafı noktlayan ellerin kesilip koparılmasına sevinirim"⁷⁹ ve İbn Sîrîn'in "Kur'ân-ı Kerîm'in harflerine ilaveler yapmaktan Allah'a sığınırım"⁸⁰ şeklindeki sözleri, noktalama işine karşı ortaya çıkan tepkiyi anlamamız açısından yeterlidir.

Muşhafın noktalanmasına karşı duruş, noktalanmış muşhafın yaygınlık kazanmasına rağmen devam etmiş hatta Abbâd b. Abbâdu'l-Havâs (ö. 181/797) gibi bazı kimseler, ısrarla noktasız muşhafdardan Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya devam etmişlerdir.⁸¹

Noktalama işine ilk başlarda karşı çıkanlardan Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn, zamanla bu tutumlarından vazgeçmişler, söz konusu faaliyette bir beis görmemişler ve Kur'ân-ı Kerîm'i noktalı muşhafdardan okumaya devam etmişlerdir.⁸² Muhtemelen bu iki 'âlim, ilk dönemlerde Kur'ân-ı Kerîm'e ilaveler olur endişesiyle muşhafın noktalanmasına şiddetle karşı çıkmışlar, fakat bu işte kötülük olmadığını ve oldukça hayırlı sonuçlar verdiğini görünce de bu mukavemetlerini bırakmak durumunda kalmışlardır. Bu

⁷⁶ Sicistânî, *Meşâhif*, 521; Osman b. Saîd b. Osman ed-Dânî, *el-Muhkem fi nuqati'l-mesâhif*, thk. İzzet Hasen, (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1407), 5; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sami bin Muhammed Sellâme, (b.y.: Dâru't-Tayyibe, 1420), 1: 50.

⁷⁷ Noktalama işini hicri 129'da vefat eden Yahya bin Ya'mer'in yapmış olması tarihsel olarak pek tutarlı gözükmemektedir. Çünkü sahabeden bu işe karşı çıkanlardan İbn Mesud, hicri 30'da vefat etmiştir. Oysa Yahya b. Ya'mer, İbn Mesud vefat ederken muhtemelen dünyaya gelmemiştir. Dolayısıyla hicri 69'da vefat eden Ebu'l-Esved ed-Düvelî'nin noktalama işini gerçekleştirmiş olması daha makul gözükmektedir.

⁷⁸ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 231; Abdurrezzâk, *Musannaf*, 4: 321-322; Ebû Osman, *Tefsîr*, 2: 308; Sicistânî, *Meşâhif*, 522-525.

⁷⁹ Sicistânî, *Meşâhif*, 525.

⁸⁰ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 231; Abdurrezzâk, *Musannaf*, 4: 323; Sicistânî, *Meşâhif*, 522-524.

⁸¹ Sicistânî, *Meşâhif*, 525.

⁸² Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 231; Abdurrezzâk, *Musannaf*, 4: 323; Sicistânî, *Meşâhif*, 526-527.

isimlere ilaveten Rebîa b. Ebî Abdurrahman da muşhafıların noktalanmasında bir beis görmemiştir.⁸³

Oldukça sade bir muşhafa aşına olan dönemin 'âlimleri, zamanla yazılı âyetlere ta'sîr işaretini koyma yoluna gitmişlerdir. Her on âyetin sonuna konan yan yana veya alt alta nokta veya birtakım işaret ve sembolleri ifade etmek üzere kullanılan ta'sîr uygulamasının temelinde sahabenin Kur'ân-ı Kerîm'i okuma metodunun yattığı muhakkaktır. Çünkü onlar Kur'ân-ı Kerîm'i okurken günlük, haftalık ve aylık zaman dilimleri esasına göre hareket etmişler, günlük okumalar için her sureyi onarlı âyet guruplarına, haftalık okumalar için "menzil" adı verilen yedişerli sure guruplarına, aylık okumalar için "cüz" adı verilen otuz sahifelik guruplara ayırmışlardır.⁸⁴ Nakillerin bildirdiğine göre Hz. peygamber sahabeye Kur'ân'dan on âyet öğretir, onlar da bu âyetlerde amelî hususları öğrenmedikçe bir başka on âyete geçmezlerdi. Böylelikle Hz. Peygamber, onlara hem Kur'ân'ı ve hem de onunla amel etmeyi birlikte öğretmiştir.⁸⁵ Dolayısıyla "on âyet" mevzuu Kur'ân-ı Kerîm ile olan ilişkilerinde ilk dönem Müslümanları için oldukça önemli olmuştur. Kanaatimizce sahabe ve tâbiîn Kur'ân-ı Kerîm'i onarlı âyetler gurubu şeklinde okuma alışkanlığına sahiplerdi. Bu sebeple âyetleri muşhafılar üzerinde de özel işaretler vasıtasıyla onarlı olarak ayırıyorlar ve böylece okumada sıkıntı çekmiyorlardı. Fakat bazı 'âlimlerin muşhaf üzerine her on âyet gurubunu ifade eden ta'sîr işaretinin konulmasına karşı çıktıklarını görüyoruz. Sahabeden İbn Mesud, muşhafa ta'sîr yazmayı kerih görmüş, "muşhafıta sadece Kur'ân'ı bırakınız ve ondan olmayan bir şeyi Kur'ân'a karıştırmayınız" demiş ve hatta yazılı olan ta'sîrleri de kazımıştır.⁸⁶ Tâbiîn âlimlerinden Hasan el-Basrî,⁸⁷ İbrahim en-Nehaî,⁸⁸ İbn Sîrîn,⁸⁹ Atâ,⁹⁰

⁸³ Sicistânî, *Meşâhif*, 528.

⁸⁴ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: MÜİFAV. Yayınları, 1993), 96-97.

⁸⁵ Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (b.y: Müessesetü'r-Risâle, 1420), 1: 80, 89; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1: 8.

⁸⁶ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 232; Muhammed b. Eyyûb b. Farîs, *Fazâilu'l-Kur'ân vemâ ünzile mine'l-Kur'ân*, thk. Gazvetü Bedîr, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1408), 41; Sicistânî, *Meşâhif*, 514-517; Müstafîrî, *Fazâil*, 236, 238; Dâni, *Muhkem*, 14.

⁸⁷ Sicistânî, *Meşâhif*, 520.

⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 2: 239; İbn Farîs, *Fazâil*, 41; Ebû Osman, *Tefsîr*, 2: 304; Sicistânî, *Meşâhif*, 518-519.

⁸⁹ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 232; Sicistânî, *Meşâhif*, 520.

⁹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 2: 238; Dâni, *Muhkem*, 14.

Mücâhid⁹¹ ve Malik b. Enes⁹² gibi isimler de muşhafa ta'şîrin yazılmasına rıza göstermemişlerdir. Bütün bu çekincelerin altında yatan nedenin, İbn Mesud'un da belirttiği gibi Kur'ân-ı Kerîm'de olmayan hususların Kur'ân-ı Kerîm'e sokulduğu şeklindeki yaygın kabuldür. Kanaatimizce bu durum, sahabe ve tâbiînden birçok 'âlimin Kur'ân'la muşhafı birbiriyle özdeşleştirmiş olduğunu göstermektedir.

O dönemde tıpkı ta'şîr gibi muşhafa surelerin başına veya sonuna kısa notlar şeklinde birtakım bilgiler yazma veya numaralandırma yapma gibi ilavelerin yapılması da sorun olmuştur. Bu konuda İbrahim en-Nehaî'nin, muşhafa "Bu şöyle şöyle bir suredir." şeklinde notlar yazılmasını kerih gördüğü ve "Sadece Kur'ân'ı bırakınız." dediği nakledilmiştir. Bir başka rivayette bildirildiğine göre Nehaî, kendisine içerisinde "Bu sure böyle böyledir." şeklinde yazılı bir muşhaf getirildiğinde "Bunu derhal imha ediniz! İbn Mesud bunu kerih görmüş ve 'Allah'ın kitabına ondan başka bir şey karıştırmayınız' demiştir." şeklinde karşılık vermiştir.⁹³ Yine Ebû Ya'lâ'nın (Rufey' b. Mihrân er-Riyâhî) (ö. 90/709) da muşhafa cümleler yazmasını, surelerin başına sonuna birtakım notlar yazılmasını hoş karşılamadığı ve "Sadece Kur'ân'ı bırakınız." dediği nakledilmektedir.⁹⁴ Tâbiîn 'âlimlerinden Âtâ b. Ebî Rebah da muşhafıta surelerin başına ve sonuna notlar eklemeyi kerih görmüş ve bunu bidat olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Ebû Rezîn (Mesud bin Malik el-Esedî) de aynı hususa karşı çıkmış⁹⁵ ve muşhafa, surelere dair bilgileri yazmama sebebini, yazacağı bilgileri bilmeyenlerin onları Kur'ân'dan zannetmeleri endişesi olduğunu dile getirmiştir.⁹⁶ Süfyân es-Sevrî de tıpkı Ebû Rezîn gibi aynı endişelerden dolayı muşhafa notlar mahiyetinde talikler yazmaya iyi gözle bakmayan 'âlimler arasında yer almaktadır.⁹⁷

4. TEZYİNÂT AÇISINDAN MUŞHAFLA İLGİLİ TUTUMLARI

Sahabe ve tâbiîn gösterişten uzak sade ve mütevazı bir şekilde yaşamaya gayret göstermişlerdir. O dönemde yaşayan insanlardan hangisinin hayatına

⁹¹ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 232; Abdurrezzâk, *Musannağ*, 4: 322; İbn Ebî Şeybe, *Musannağ*, 2: 239; Dâni, *Muhkem*, 15.

⁹² Dâni, *Muhkem*, 15.

⁹³ Ebû Osman, *Tefsir*, 2: 304; Sicistânî, *Meşâhif*, 511-512.

⁹⁴ Sicistânî, *Meşâhif*, 513.

⁹⁵ Sicistânî, *Meşâhif*, 513-514.

⁹⁶ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 233.

⁹⁷ Sicistânî, *Meşâhif*, 618.

Muşhaf tezyinatına karşı çıkan bir diğer Kur'ân-ı Kerîm üstadı Abdullah b. Mesud'dur. Ona altınla süslenmiş bir müşhaf getirildiğinde "Hakikatte müşhafın kendisiyle süsleneceği en güzel süs onun tilavetidir." demek suretiyle müşhafın altınla süslenmesi girişimlerine açık bir şekilde tepkisini ortaya koymuştur.¹⁰³

Kur'ân tefsirinin sahabe dönemindeki önemli simalarından olan İbn Abbas ise müşhafın süslenmesini mekruh addetmiş ve süslü olduğu takdirde hırsızların onun peşine düşeceğini dile getirmiştir. Yine kendisine gümüşle süslenmiş bir müşhaf getirildiğinde o, hırsızların onun peşine düşebileceğini, asıl olanın onu kalplerde süslemek olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴ Berâ bin Sinan (ö. ?) da "Ümmetin ameli, mescitlerini ve müşhaflarını süsleme işi kadar kötü olmamıştır" şeklindeki ifadesiyle müşhafın süslenmesine karşı çıktığını ortaya koymuştur.¹⁰⁵

Tâbiîn dönemi âlimlerinden olan İbn Ebî Leylâ (Muhammed bin Abdurrahman bin Ebû Leylâ) (ö. 148/765) nın da müşhafın altın gibi kıymetli madenlerle süslenmesine karşı çıkanlar arasında olduğu nakledilmektedir. Bu konuda gelen bir haberde, kurrânın onun evinde zaman zaman toplandığı ve bu toplantılardan birinde Mücâhid'in, elinde bir külçe altınla birlikte ona gözüktüğü, onun da "o altınla kılıcını mı yoksa müşhafını mı süsleyeceksin" diye sorduğu, Mücâhid'in ise cevaben "hayır, onunla kızıma bir Müşhaf süsleyeceğim" dediği, bunun üzerine Ebû Leylâ'nın "Sen şuna kızıma oynayacağı ziller yapıyorum desene, çünkü müşhafı süslemek mekruh görülmektedir" şeklinde karşılık verdiği bildirilmektedir.¹⁰⁶

Genel hatlarıyla değerlendirecek olursak kıymetli madenlerle müşhafın süslenmesine karşı çıkma eğiliminin altında yatan sebeplerin israfı engellenmesi, müşhafın bir ticaret metaı haline dönüştürülmesi ve toplumda müşhaf hırsızlığının zuhura çıkması endişelerinin olduğu muhakkaktır.

Elbette bu endişeleri taşımayanlar da yok değildi. Bunlardan İbni Sîrîn, müşhafın süslenmesinde bir beis görmemiştir.¹⁰⁷ Nitekim İbn Sîrîn'in, dedesinden miras yoluyla kendisine intikal eden bir gümüşten tezyin

¹⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 6: 149; Abdurrezzâk, *Musannaf*, 4: 323; Ebû Osman, *Tefsir*, 2: 485; İbn Farîs, *Fedâil*, 43; Sicistânî, *Meşâhif*, 544-545.

¹⁰⁴ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 234; Sicistânî, *Meşâhif*, 547.

¹⁰⁵ Sicistânî, *Meşâhif*, 544.

¹⁰⁶ Sicistânî, *Meşâhif*, 546.

¹⁰⁷ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 235; İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 6: 149.

edilmiş veya gümüşle yazılmış bir muşhafının olduğu rivayetlerde naklolunmuştur.¹⁰⁸

Muşhafaların altın veya gümüşle tezyininden başka onlara güzel kokular sürmek de oldukça sade yaşayan 'âlimlerin karşı çıktığı bir başka uygulama olarak rivayetlerde bildirilmiştir. Nitekim Mücâhid, muşhafın misk ve anber gibi kıymetli kokularla kokulandırılmasını kerih görmüştür.¹⁰⁹ Bu tutumun da yine muşhafın tezyinatına karşı duruşun ardında yatan sebeplerle ilişkisi olduğu muhakkaktır.

5. DİĞER BAZI AÇILARDAN MUŞHAFLA İLGİLİ TUTUMLARI

5.1. "Muşhaf" İsminin Tağyirine Karşı Tutumları

Muşhafaların sayılarının artmasıyla birlikte insanların onlardan istifadesi de daha kolay hale gelmiştir. Toplumda hemen her eve ulaşan muşhafaların ebatları, bir yerden bir yere naklolunamadığı için muhtemelen büyük hacimli olmuştur. Nitekim sahabenin bu konudaki görüşü de muşhafaların büyük yapılması yönündedir. Fakat insanların çeşitli sebeplerle çıktıkları uzun soluklu yolculuklarda Kur'ân-ı Kerîm'i okumak için yanlarında sürekli taşıyabilecekleri¹¹⁰ kendilerine mahsus küçük hacimli muşhafalar yazmak durumunda kalmışlardır. Dolayısıyla toplumda küçük ebatlı bu türden muşhafalara muşhafcık anlamında "muşayhıf" denildiğini nakillerden öğreniyoruz. Bu sadece muşhafa özgü kalmamış, Müslümanların en yüce mekanı olan mescitlerinin küçük ebatlarda inşa edilenlerine de mescitçik anlamında "müseycid" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. İşte bu türden ifadelerin kullanılmasının, Kur'ân-ı Kerîm'e ve mescide olan saygıyı zedelediği gerekçesiyle o dönemin 'âlimleri tarafından pek de hoş karşılanmadığı muhakkaktır. Nitekim tâbiîn ulemasından Mücâhid, İbrahim en-Nehâî ve Said b. Müseyyeb, muşhafın "muşayhıf" ve mescidin "müseycit" şeklinde küçütme ifadeleriyle dillendirilmesini kerih görmüşlerdir. Bu 'âlimlerden İbn Müseyyeb Allah'a ait olan şeylerin büyük ve güzel

¹⁰⁸ Beyhakî, *Sünen*, 4: 144; İbn Ebî Zeyd el- Kayravânî, *el-Câmî fi's-sünen ve'l-edeb*, (b.y: y.y., 1402), 166, 168.

¹⁰⁹ Abdurrezzâk, *Musannaf*, 4: 322; Ebûbekir b. Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Edeb li Ebî Şeybe*, thk. Muhammed Rıza el-Kahvecî, (Lübnan: Dâru'l-Beşşâru'l-İslâmiyye, 1420), 187; İbn Farîs, *Fazâil*, 41; Sicistânî, *Meşâhif*, 549.

¹¹⁰ Sahabeden Ebû Bürde, muşhafını yanından hiç ayırmamış ve onu devenin boynuna takılı halde gittiği her yere götürmüştür. Ebû Abdullah Muhammed bin Sâd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968), 6: 268.

olduğunu ve onların küçültme sözcükleriyle ifade edilemeyeceğini söylemiştir.¹¹¹

5.2. Yazılan Muşhafaların Tashihi

Elle yazıldıkları için muşhafalarda hızlı, acele yazmak, birbirine karıştırmak, dalgalılık ve unutkanlık gibi birtakım sebepler neticesinde noksanlıklar, fazlalıklar veya hatalı yazımlar olmuştur. Bu sebeple muşhaf sahipleri, ellerindeki nüshaları tashih ettirmek ve güvenilirliğini teyit üzere zaman zaman dönemin Kur'ân-ı Kerîm'i ve yazımını çok iyi bilen 'âlimlerine arz etmişlerdir.¹¹²

Ebu'd-Derdâ, Dımeşklilerin, Medine'ye geldiklerini, ellerindeki muşhafalarını Ubey b. Ka'b'a ve Zeyd b. Sabit'e tashih ettirmek üzere onlara arz ettiklerini haber vermektedir.¹¹³ Yine Ebû Zübeyn (Husayn b. Cündeb) (ö. ?), Alkame'nin yanında kendi muşhafalarını tashih maksatlı olarak ona arz ettiklerini nakletmektedir.¹¹⁴ Bunun yanında Münzir b. Mâlik (Ebû Nadre) (ö. 108/727), yanındakilerle beraber bir cuma günü Amr bin As'a (ö. 43/663) onun muşhafıyla kendi muşhafalarını karşılaştırmak üzere gittiklerini haber vermektedir.¹¹⁵ Bir başka rivayette Mücâhid'in kendi muşhafını İbn Abbas'a üç defa arz ettiği naklolunmaktadır.¹¹⁶ İbn Mesud da muşhafaların tashihi için kendisine müracaat edilen Kur'ân-ı Kerîm üstatları arasında yer almaktadır. Nitekim onun bir muşhafta hataen fazladan bir yazı tespit ettiği, onu kazıdığı ve başka bir şeyi Kur'ân-ı Kerîm'e ilave etmeyiniz şeklinde ihtarda bulunduğu nakledilmektedir.¹¹⁷

¹¹¹ Ebû Osman, *Tefsir*, 2: 309; Sicistânî, *Meşâhif*, 550-551.

¹¹² Sahabe ve tâbiîn, Kur'ân-ı Kerîm'in muhafazası için ezberlemek, yüzünden okumak ve bir muşhaf edinmek gibi prensipler edinmişlerdir. Söz konusu prensipleri edinmek için de iyi bir Kur'ân üstadının yanında talim görüp icazet alması gerekmiştir. Nitekim kişinin, yanındaki muşhafının iyi korunmuş ve muteber bir nüsha olduğunu arz ve sema yöntemiyle tescillemek için üstatın bir icazetname alması gerekmiştir. (Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 197; Pedersen, *Kitabın Tarihi*, 56.) Esasen arz ve sema yöntemiyle kitap için icazet verme yöntemine mukabele denmekteydi ki bu da talebenin yazdığı kitabı hocasına okuması ve hocanın da talebesini dinlemesi şeklinde veya bunun tersi şeklinde olabilmekteydi. Pedersen, *Kitabın Tarihi*, 56-57.

¹¹³ Sicistânî, *Meşâhif*, 559.

¹¹⁴ Sicistânî, *Meşâhif*, 561.

¹¹⁵ Sicistânî, *Meşâhif*, 561.

¹¹⁶ Taberî, *Tefsir*, 1: 90, 4: 409.

¹¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 6: 150.

5.4. Muşhafın Miras Bırakılması

Tâbiünden İbrahim en-Nehaî, muşhafın birilerine miras bırakılmasının veya parçalanıp mirasçılara taksim edilmesinin yanlış olduğunu, onun ev halkı tarafından okunması gerektiğini ifade etmiştir.¹²² Esasen Nehaî'nin böyle görüşte olmasının nedeni muhtemelen Kur'ân-ı Kerîm'in hidayet maksatlı olarak bütün insanlara gönderilmiş olması gerçeğidir. Bu durumda topluma ait olan Kur'ân-ı Kerîm'in kendisine yazıldığı muşhaf da onu yazana veya yazdırana ait olmamakta ve dolayısıyla kamuya ait olma vasfıyla mirasa konu olamamaktadır. Halk arasında camiden Kur'ân almanın günah olmadığı şeklindeki düşüncenin temelinde de bu durum olsa gerek.

5.5. Muşhafın Olduğu Yöne Doğru Namaza Durmak

Oldukça sade yaşayan ilk dönem Müslümanlarının bunu ibadetlerine ve ibadet yerlerine de yansıttıklarını görüyoruz. Bunun en bariz örneği olan İbn Ömer'in namaz kılmadan önce çevresinde ve kible yönünde ne varsa onları kaldırdığı, buna imkânı yoksa orada namaz kılmaktan imtina ettiği nakledilmektedir. Onun bilhassa mescitte dahi olsa kible yönünde muşhafın olmamasına çok dikkat ettiği haber verilmektedir.¹²³ İbrahim en-Nehaî de tıpkı İbn Ömer gibi, -mescitte dahi olsa-kiblede muşhaf veya bir şey varken ona doğru namaz kılmayı kerih görmüş ve orada namaz kılmaktan şiddetle kaçınmıştır.¹²⁴ Aslında İbn Ömer ve Nehaî'nin bu tavrı dönemin âlimlerinin bu meseledeki tutumlarının bir yansımasıdır. Nitekim Mücahit, kiblede muşhaf bulunması meselesine karşı 'ulemânın bu durumu mekruh addettiklerini ifade etmektedir.¹²⁵

İbn Ömer ve Nehaî'nin muşhafa karşı namaza durmaktan kaçınmalarını, muşhafa namaz kılmak şeklinde algıladıkları veya algılanabileceği kaygısı şeklinde değerlendirebiliriz. Bunun, putperestliğe benzeme endişesiyle yapılmış olması da akıldan uzak değildir. Her ne sebeple olursa olsun bu tutum, sahabe ve tâbiûnin namazda huşuya önem

yanlarında getirdikleriydi. Gerek Hz. Ali'nin ordusunda bulunan gerek savaş meydanına getirilmeyip meskun mahallerde kalan muşhafaları düşündüğümüzde sayının binlerle ifade edilmesi kaçınılmazdır. Kettâni, *Hz. Peygamberin Yönetimi*, 2: 357.

¹²² İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 5: 8; Ebû Osman, *Tefsir*, 2: 304; Sicistânî, *Meşâhif*, 600; Müstagfirî, *Fazâil*, 227.

¹²³ Sicistânî, *Meşâhif*, 619.

¹²⁴ Sicistânî, *Meşâhif*, 619-620.

¹²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 1: 398.

verdiklerini, o esnada dikkatlerini celp edecek her hususu bertaraf etme yoluna gittiklerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

5.6. Muşhafın Öpülmesi

Selef ulemâsı, muşhafa çok değer vermiş ve çok büyük saygı göstermiştir. Bunun işaretlerinden biri de onun öpülmesidir. Bu çerçevede Hz. Ömer'in ve Hz. Osman'ın her sabah muşhafı öptükleri ve güne bu şekilde başladıkları hatta Hz. Ömer'in: "Rabbimin ahdi, O'nun yüce fermanı" dediği ifade edilmektedir.¹²⁶

Yine İkrime b. Ebû Cehil de muşhafı öpüp başının üzerine koyduğu, daha sonra yüzüne sürerek "Rabbimin kitabı Rabbimin kitabı" dediği bildirilmektedir.¹²⁷

5.7. Muşhafın Yakılması

Sahabe ve tâbiinin en önemli özelliği Kur'ân-ı Kerîm'e ve sünnete sıkı sıkıya bağlı oluşlarıdır. Bu çerçevede onlar, bir yandan Hz. Peygamber'in hadislerinin toplanmasına hız vermişken diğer yandan muradı ilâhiyi anlayabilmek için Kur'ân-ı Kerîm'le sürekli olarak içli dışlı olmuşlardır. Kur'ân-ı Kerîm'le meşgul olmak aynı zamanda muşhafa sürekli meşgul olmak anlamına gelmektedir. Kaynakların beyanına göre o dönemin 'âlimleri, kişi hafız olsa dahi Kur'ân-ı Kerîm'i muşhaftan okumasını daha faziletli bir iş olarak görmüşlerdir. Onlara göre Kur'ân'ı okumak kadar muşhafa bakmak da bir ibadettir. Nitekim o dönemde insanların sabah kalktıklarında yaptıkları ilk iş, muşhafa bakmak olmuş ve hatta gözünden rahatsızlık duyanlara, şifa olarak muşhafa bakmaları tavsiye edilmiştir.¹²⁸ Dahası 'âlimler, bir kişinin muşhafa bakmadan bir gün geçirmesini mekruh olarak görmüşlerdir.¹²⁹ Dolayısıyla muşhaf ile sürekli meşguliyet, onun zamanla yıpranmasına neden olmuştur. Bu minvalde Hz. Osman'ın Kur'ân'ı çok okumasından dolayı iki mushaf eskittiği bilinmektedir.¹³⁰

Ayrıca mürekkeple ve çok çabuk yıpranabilen ibtiaî malzemeler üzerine yazılması gibi etmenler de muşhafın yıpranmasına hız veren amiller olmuştur. Bu gibi sebeplerle, üzerine Kur'ân âyetlerinin yazılı olduğu

¹²⁶ Seyyid Muhammed Emin bin Ömer ibn Abidin, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire: y.y., 1966), 6: 384; Kettânî, *Hz. Peygamberin Yönetimi*, 2: 359.

¹²⁷ Dârimî, *Fazâilü'l-Kur'ân*, 4; Kettânî, *Hz. Peygamberin Yönetimi*, 2: 359.

¹²⁸ Kettânî, *Hz. Peygamberin Yönetimi*, 2: 360.

¹²⁹ Zerkeşi, *Burhân*, 1: 461; İbn Kesîr, *Tefsir*, 1: 68, 70; Suyûtî, *İtkân*, 1: 374.

¹³⁰ Kettânî, *Hz. Peygamberin Yönetimi*, 2: 360.

yıpranmış muşhafaların veya muşhaf parçalarının ne yapılması gerektiği de o dönemin âlimlerinin gündeminde olmuştur. Tâbiînün büyük hadis âlimlerinden Tâvus b. Keysân, yıpranan kitapların yakılarak ve suya atılmak¹³¹ suretiyle imha edilmesinde bir beis görmemiş, suyun ve ateşin Allah'ın yarattığı mahlûklardan olduğunu dile getirmiştir.¹³² İbrahim en-Nehâî de o dönemde yıpranan muşhafaların veya parçalarının toprağa gömüldüğü şeklinde bir uygulamadan bahsetmiştir.¹³³ Bu haberlerden, o dönemde insanların yıpranan muşhafalarını yakarak, suya atarak veya toprağa gömerek imha etme yöntemlerini kullandıklarını anlıyoruz.¹³⁴ Fakat Abdullah b. Kays el-Eş 'arî'nin (ö. 42/662), bunlardan yakma yöntemine pek sıcak bakmadığı ve "Bir kitapta Allah'ın zikri olmasından korkmasaydım o kitabı yakardım." dediği nakledilmektedir.¹³⁵

SONUÇ

Sahabe ve tâbiînün en karakteristik özelliği, manevi değerlerine oldukça düşkün ve onlara karşı bir o kadar da saygılı olmalarıdır. Oldukça sade ve mütevazı yaşayan söz konusu insanlar, ellerinde mevcut olan Kur'ân-ı Kerîm'e karşı derin bir saygı ve sevgiyle bağlanmışlar ve onun yazılı olduğu muşhafa da kendi yaşamlarındaki sadeliği yansıtmaya gayret etmişlerdir.

Muşhaf üzerinde yürütülen tartışmalar bizlere o dönemin Kur'ân ve muşhaf algısının ip uçlarını vermektedir. Söz konusu algı, iki farklı şekilde kendisini dışa vurmuştur ki bunlardan biri, muşhaf Kur'ân'ın aynısıdır, diğeri de bu ikisi birbirinden farklıdır anlayışıdır. Birinci görüş mushafın kutsallaştırılmasına kapı aralamışken, ikinci görüş Kur'ân-ı Kerim'in geniş kitlelere ulaştırılması ve ondan istifade edilmesi noktasında daha yapıcı sonuçlar doğurmuş olmalıdır.

Sahabe ve tâbiînün, muşhafın yazı, ebad gibi şekilsel husulara dair tercihleri ise daha çok ondan istifade noktasındaki pragmatik uygulamalara yöneliktir. Bu çerçevede onların kalın ve büyük harflerle, geniş hacimli muşhafaların yazımını istemelerinin ana nedeni, yanlışlıklara mahal

¹³¹ Haddizatında deriden yapılan parşömenlerin yıkanmak suretiyle üzerlerindeki yazıların giderildiği ve kurutulmak suretiyle yeniden kullanıldığı bilinmektedir. Hitti, *Tarih*, 1: 637. Kimi rivayetlerde geçen mushafın veya âyet yazılı parçaların imhasında kullanılan suyla yıkamak tabiri muhtemelen bu uygulamaya tekabül etmektedir.

¹³² Sicistânî, *Meşâhif*, 665.

¹³³ Kâsım bin Sellâm, *Fazâil*, 2: 235; Sicistânî, *Meşâhif*, 542.

¹³⁴ Zerkeşî, *Burhân*, 1: 477.

¹³⁵ Sicistânî, *Meşâhif*, 666.

bırakmayacak şekilde açık, sade ve net bir şekilde okunup anlaşılmasına yöneliktir.

Dönemin insanın hayatına hâkim olan sadeliğin büyük oranda o zamanın mevcut muşhafına da yansımaları görüyoruz. Bunun yanında kıymetli madenlerle veya kokularla muşhafın süslenmesine karşı çıkma eğiliminin altında yatan sebepler, israfın engellenmesi, muşhafın bir ticaret metaı haline dönüştürülmesi ve toplumda muşhaf hırsızlığının zuhura çıkması endişeleri olsa gerektir. Muşhafın süslenmesinde bir beis görmeyen anlayış ise meseleye daha çok estetik yönden yaklaşmış ve manen değerli olanı, maddi boyutu itibarıyla kıymetli madenler ve kokularla değerli ve güzel kılma düşüncesinde olmuştur.

Genel hatlarıyla sahabe ve tâbiîn döneminin muşhaf eksenli tartışmaları ile günümüzdeki muşhaf eksenli tartışmalar arasında benzerlikler olduğu muhakkaktır. Özellikle muşhafa abdestsiz dokunulup dokunulamayacağı konusunda meydana gelen tartışmaların birebir örtüştüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu durum, bazı noktalardan muşhafa bakış açısında bu dönemle o dönem arasında anlayış olarak pek bir farkın olmadığını açıkça göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk b. el-Hümmâm, Ebûbekir. *el-Muşannağ*. thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403.
- Akpınar, Ali. "Muşhafa Abdestsiz Dokunma Meselesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001): 81-109.
- Beyhağî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Dânî, Osman b. Saîd b. Osman. *el-Muğnî fi resmi mesâhifi'l-emsâr*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, ts.
- Dânî Osman b. Saîd b. Osman. *el-Muğkem fi nuqati'l-Mesâhif*. thk. İzzet Hasen. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1407.
- Dârimî. Ebû Muhammed Abdullah bin Abdurrahman. *es-Sünen*. Thk. Hüseyin Selim Esed. By.: Dâru'l-Muğnî, 1412.
- Derman, Çiçek. "Tarihimizde Muşhafın Bezenmesi". *Diyanet İlmî Dergi* 46/4 (2010): 137-144.
- Ebû Osman, Saîd b. Mensur. *et-Tefsîr min süneni Saîd bin Mensûr*. thk. Sa'd b. Abdullah b. Abdulazîz. b.y.: Dâru's-Semî, 1417.
- Ebû Ubeyd, Kâsım bin Sellâm. *Fazâilu'l-Kur'ân ve meâlimuhû ve âdâbuh*. thk. Ahmed bin Abdulvâhid el-Hayyâtî. Magrib: Matbuatu Fazâle, 1415.
- Elik, Hasan. "Muşhaf'a Abdestsiz Dokunup-Dokunulmayacağı Problemi". *İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/6 (1998): 48-78.
- Gördük, Yunus Emre. "İmam Muşhaf'ın Hangi Muşhaf Olduğuna Dâir Kronolojik Bir Tetkik, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/17 (Ekim 2016): 16-37.

- Hamidullah, Muhammed. *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: MÜİFAV. Yayınları, 1993.
- Hitti, Philip K.. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: MÜİFV. Yayınları, 1995.
- Hocaoğlu, Mustafa. "Adetli Kadının Muşhaf'a Dokunması ve Okuması". *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-V-İbadetler ve Aile Hayatı ile İlgili Bazı Meseleler*. Afyonkarahisar: (2012) 329-345.
- İbn Abidin, Seyyid Muhammed Emin bin Ömer. *Reddü'l-muhtâr*. Kahire: y.y., 1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû 'Abdurrahman b. Ebi'l-Hasen. *Şaffetü's-şaffe*. Beyrut: y.y., 1399.
- İbnü'l Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-nihâye*. Beyrut: y.y., 1400.
- İbn Ebî Şeybe, Ebûbekir b. Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbu'l-muşannaf fi'l-ehâdîsi ve'l-asâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Ebî Şeybe, Ebûbekir b. Abdullah b. Muhammed. *el-Edeb li Ebi Şeybe*. thk. Muhammed Rıza el-Kahvecî. Lübnan: Dâru'l-Beşşâru'l-İslâmiyye, 1420.
- İbnü'l-Farîs, Muhammed b. Eyyüb. *Fazâilu'l-Kur'ân vemâ üzze mine'l-Kur'ân*. thk. Gazvetü Bedîr. Dîmeşk: Dâru'l-Fikr, 1408.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sami bin Muhammed Sellâme. b.y.: Dâru't-Tayyibe, 1420.
- İbn Sâd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968.
- Kanarya, Bayram. "İbn Ebî Dâvud'un Kitâbu'l-Meşâhif İsimli Eseri Çerçevesinde Muşhaf'ın Form Değişikliğinin Panoraması". *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017): 29-50.
- Kayravânî, İbn Ebî Zeyd. *el-Câmî fi's-sünen ve'l-edeb*. b.y.: y.y., 1402.
- Kettânî, Muhammed Abdulhay. Hz. *Peygamberin Yönetimi*. çev. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Mâlik bin Enes. *Muvatta*. Thk. Beşşâr 'Avvâd Marûf, Mahmud Halil. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1412.
- Müstagfirî, Ebu'l-Abbas Cafer b. Muhammed. *Fazâilu'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. b.y.: Dâru İbn Hazm, 2008.
- Pedersen, Johannes. *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. çev. Mustafa Karagözoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Sicistânî, Ebû Davud Ebûbekir Abdullah b. Süleyman. *Kitabu'l- meşâhif*. thk. Muhibbiddîn Abdussübhân Vâiz. Beyrut: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmî, 1423.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebubekir. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim. Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme, 1394.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420.
- Zerkeşî, Ebû Abdurrahman Bedreddin. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376.